FABRIKAS «PROVODŅIK» DARBĪBA RĪGĀ UN TĀS DARBINIEKI – RĪGAS POLITEHNIKUMA / RĪGAS POLITEHNISKĀ INSTITŪTA ABSOLVENTI

ALĪDA ZIGMUNDE*

Rīgas Tehniskā universitāte

OĻEGS ŠAPOVALOVŠ

«Provodņik» / Rīgas elektromašīnbūves rūpnīcas muzejs

Kopsavilkums. Rakstā dots pārskats par 1888. gada jūnijā Rīgā, Sarkandaugavā, nodibinātā krievu un franču kopuzņēmuma – gumijas, gutaperčas un telegrāfa piederumu fabriku sabiedrības «Provodņik» darbību. Pirms Pirmā pasaules kara «Provodņik» kļuva par vienu no četrām lielākajām gumijas fabrikām pasaulē. 1915. gadā fabriku evakuēja uz Maskavu, 1918. gadā uzņēmumu nacionalizēja. 1921. gadā akcionāri nolēma fabrikas bijušajās telpās atjaunot «Provodņik» darbību, bet situācija bija mainījusies. Tā vairākus gadus darbojās kā kokapstrādes rūpnīca (1925–1935), bet nekad nerasniedza tādu uzplaukumu kā 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā. 20. gadsimta 30. gadu beigās likvidēta. Nozīmīgu ieguldījumu «Provodņik» darbā un attīstībā devuši Rīgas Politehnikuma (RP) un Rīgas Politehniskā institūta (RPI) absolventi, kuri apzināti, veicot dokumentos balstītu pētījumu.

Atslēgas vārdi. «Provodņik», Rīgas Politehnikums, Rīgas Politehniskais institūts, absolventi rūpniecībā.

Fabrika «Provodņik» – lielākā gumijas izstrādājumu fabrika Rīgā (1888–1915)

19. gadsimta 80. gados sākās strauja rūpniecības attīstība Rīgā, Liepājā, Jelgavā un citās lielākajās cariskās Krievijas pilsētās.

* Korespondējošais autors.
E-pasts: alida.zigmunde@rtu.lv

Jaundibinātajām fabrikām un akciju sabiedrībām, tostarp arī 1888. gada 26. jūnijā¹ nodibinātajai krievu un franču sabiedrības gumijas, gutaperčas un telegrāfa piederumu fabriku sabiedrībai «Provodņik», bija nepieciešami tūkstošiem strādnieku un inženieru [1]. Pirms tam Rīgā jau darbojās 1864. gadā dibinātā J. V. Mindela gumijas fabrika, kas atradās Pārdaugavā. Tolaik daudzi laucinieki pārcēlās uz dzīvi pilsētā, taču rūpniecības uzņēmumi nepiedāvāja viņiem atbilstošas algas. Tā sākās strādnieku aicināšana no Lietuvas, Polijas, Baltkrievijas un pārējiem Krievijas novadiem. Aicinājumi braukt strādāt uz Rīgu bijuši pat publiskās vietās Sibīrijā un «sevišķi aktīva šīnī ziņā» esot bijusi lielā fabrika «Provodņik» [2].

Krievu un franču sabiedrības gumijas, gutaperčas un telegrāfu fabrika «Provodņik» sāka darbu un ēku celtniecību Sarkandaugavas attekas krastā Ganību dambī 31, aizņemot 13 700 kvadrātmetru lielu teritoriju. Ražošana sākās 1889. gadā, un tā arvien paplašinājās, tika uzceltas jaunas ēkas. Fabrikas pamatkapitāls sākumā bija 0,7 miljoni rubļu, vēlāk tas, izņemot krīzes gadus 19. gadsimta beigās, arvien pieauga un 1909. gada 1. janvārī bija jau deviņi miljoni rubļu [3]. Fabrika ražoja galošas, un ražošanas apjoms arvien palielinājās, jo pieprasījums bija liels. Bija laiks, kad dienā izgatavoja 45 000 pāru šo apavu. Fabrikas galošu ražošanas cehos vien 1907. gadā bija nodarbināti ap 3500 strādnieku [4]. Tika ražotas arī automobiļu, lidmašīnu un velosipēdu riepas, elektrotehniskie izstrādājumi, gumijas un tehniskie izstrādājumi medicīnai, izolācijas materiāli, kabeļu piederumi, linolejs, rotaļlietas, telegrāfa aparatūra, viegli pontoni, ūdenslidēju tērpi un citi izstrādājumi.

1. attēls. Fabrikas
pagalms pie galošu
noliktavām.
20. gadsimta sākums [4].

¹ Pēc Jūlija kalendāra (vecais stils), pēc Gregora kalendāra (jaunais stils) – 8. jūlijā.

Izejvielas tika importētas, un 95 % no saražotā pārdeva Krievijas tirgos. Fabrikai bija preču noliktavas un pārstāvniecības Krievijas un tagadējās Azerbaidžānas, Irānas, Ķīnas, Polijas, Somijas, Ukrainas, Uzbekijas un citu valstu pilsētās: Ašhabadā, Astrahaņā, Baku, Berlīnē, Čenstohovā, Daugavpilī, Gomeļā, Harbinā, Harkovā, Helsinkos, Jekaterinburgā, Jekaterinoslavskā, Irkutskā, Kauņā, Kazaņā, Kijevā, Kokandā, Kremenchukā, Liepājā, Lodzā, Londonā, Margilonā, Maskavā, Minskā, Nikolajevā, Ņižņijnovgorodā, Odesā, Omskā, Orenburgā, Orlā, Parīzē, Permā, Pleskavā, Reštā, Rostovā pie Donas, Sanktpēterburgā, Samārā, Samarkandā, Saratovā, Smolenskā, Sosnovicā, Stokholmā, Šanhajā, Tallinā, Taškentā, Teherānā, Tbilisi, Tverā, Varšavā, Viļņā, Vitebskā, Vīnē, Vladivostokā, Volgogradā, Voronežā [5]. «Provodņik» ražojumus pirka arī Anglijā, Vācijā un pa daļai arī aizokeāna zemēs [6]. Fabrika izpildīja arī Krievijas galma pasūtījumus un pirms Pirmā pasaules kara bija viena no četrām lielākajām gumijas fabrikām pasaulē. Produkcija bija ļoti kvalitatīva, to pasaulē pazina, tāpēc pēc tās bija pieprasījums [7].

Lai ražotu tik lielā apjomā, bija nepieciešami darbinieki. 1889. gadā «Provodņikā» strādāja 650 strādnieku, bet pirms Pirmā pasaules kara – jau ap 14 000. Dažāds bija strādnieku nacionālais sastāvs. Piemēram, 1897. gadā no 2775 darbiniekiem 1267 bija latvieši, 1254 – lietuvieši un poļi, 177 krievi, 59 vācieši, 18 igauņi [8]. Starp citu, uz Rīgu ataicinātie svešautieši esot jūtami «nosituši» latviešu strādnieku algas [9], taču tad varēja arī krietni pazemināt gumijas izstrādājumu, linoleja un citu preču cenas. Atalgojums bija par iemeslu ekonomiska rakstura streikiem. Piemēram, 1913. gada 17. jūlijā streikoja 100 mehāniķu, 18. jūlijā – ap 200 strādnieku [10]. Streiki fabrikā notika diezgan bieži. Strādnieki izgāja ielās jau 1905. gada revolūcijā, bija arī kritušie. Vēlāk tēlnieka Kārļa Zāles veidotajā Brīvības pieminekli revolūcijai veltītajā bareljefā varam saskatīt arī «Provodņik» revolucionārus.

Fabrikas izaugsme un panākumi nebija iedomājami bez prasmīgas vadības, kurā strādāja ne viens vien Rīgā studējis inženieris. Bet strādāja arī tādi, kuri te nebija studējuši Rīgā un ieradās no citām pilsētām. Tāds bija Vitebskas guberņā dzimušais Boriss (Venjamins) Vitenbergs (*Boris Wittenberg*; 1867–1942), kurš Rīgā ieradās un sāka strādāt 1890. gadā. Viņš beidza komerckursus Maskavā (1897) un 1900. gadā kļuva par fabrikas izpilddirektoru, bet 1906. gadā – par ģenerāldirektoru un valdes priekšsēdētāju [11]. Fabrikai toreiz bija dažādas problēmas, bet B. Vitenbergs turpināja to attīstīt, paplašināt, lai sasniegtu pasaules līmeni. Nereti fabrikā notika nelaimes gadījumi, jo strādnieki ne vienmēr ievēroja drošības noteikumus. Visi fabrikas strādnieki bija apdrošināti pret nelaimes gadījumiem, un medicīniskā apkalpošana bija labi organizēta. Fabrikas teritorijā bija lazarete ar 20 gultām. Tur strādāja divi ārsti un viens feldšeris. Bija noslēgts līgums arī ar privātu ķirurģijas klīniku, kur

Fabrikas
«Provodņik»
darbība Rīgā un tās
darbinieki – Rīgas
Politehnikuma /
Rīgas Politehniskā
institūta absolventi

nepieciešamības gadījumā varēja ievietot saslimušos darbiniekus. Ārstēšanās izdevumus sedza «Provodņik».

No 1906. līdz 1914. gadam Borisa Vitenberga vadībā Sarkandaugavā uzcēla mazbērnu novietni, bērnu patversmi, fabrikas darbinieku dzīvojamās mājas, pirtis, strādnieku klubu un dārzu ar muzikālo paviljonu (blakus Sarkandaugavas stacijai). Visi pakalpojumi «Provodņik» darbiniekiem bija bez maksas. 1906. gadā laikrakstā «Balss» bija lasāms: «Ja saskaitīt «Provodņika» izdevumus uz strādnieku un to tuvinieku ārstēšanu, tad iznāk, ka biedrības valde atdod par labu strādniekiem ap 175 000 rubļu gadā [12].»

Pirmo «Provodņik» ražošanas ēku projektēšanā piedalījās Rīgas Politehnikuma absolventi Edmunds fon Trompovskis (*Edmund von Trompowsky*; 1851–1919) un Jans Benedikts Vodzinskis (*Jan Benedykt Wodzinski*; 1859–1926). Inženierzinātņu speciāls J. B. Vodzinskis strādāja arī par mācībspēku Rīgas Politehnikumā / Rīgas Politehniskajā institūtā. Gar Sarkandaugavas kanālu bija uzceltas divas lielas noliktavu ēkas. Tās ir pirmās Eiropā monolīta dzelzsbetona konstrukcijas – 266 metri garas un 15 metri augstas, kas celtas pēc Šveices inženiera Robēra Maijāra (*Robert Maillart*; 1872–1940) projektiem. Tās uzcēla 1913.–1914. gadā. Daļa no «Provodņik» ēkām saglabājušās un tiek izmantotas joprojām.

Sākoties Pirmajam pasaules karam, Krievijas ķeizariene Aleksandra Fjodorovna (*Александра Фёдоровна*; 1872–1918) parūpējās, lai fabrikas teritorijā būtu lazarete ar 50 gultasvietām slimniekiem un ievainotajiem [13]. Fabrikas darbība, sākoties karam, tika traucēta. Daļa strādnieku tika mobilizēti, nebija iespējams saņemt izejvielas un produkciju nogādāt patērētājiem un uz noliktavām, tāpēc «Provodņik» darbība tika pārtraukta, bet 1915. gadā fabriku evakuēja uz Maskavu, un Rīgā palika tikai ēkas.

2. attēls. «Provodņik»
kopskats. 20. gadsimta
sākums [14].

Maskavā tika uzbūvētas vēl trīs rūpnīcas ēkas, 1917. gadā fabrikas darbība tika atjaunota. Kā atceras viens no Rīgas Politehniskā institūta Inženieru nodaļas absolventiem (1911) Eduards Veiss (1886–1966), «vienā pašā «Provodņika» jaunbūvē bija 8000 strādnieku, apgrozība 16 miljoni rubļu. Firmas īpašnieki .. nodaļu vadītāju un citos nozīmīgos amatos pieņēma tikai rīdziniekus, ja vien varēja dabūt, jo rīdzinieki esot bijuši ar pamatīgām zināšanām, darba mīlestību un godīgumu, nebijuši lielīgi [15].»

«Provodņik» starpkaru laikā

Pēc Latvijas Brīvības cīņām 1920. gada 21. oktobrī Rīgā kopā sanāca «Provodņik» piecas amatpersonas – direktori Hugo Freijs (*Hugo Frey*) un Eižens Lindbergs (*Eugen Lindenberg*), bijušais direktora amata kandidāts Aleksandrs Klē (*Alexander Klee*), Uzraudzības padomes loceklis Jakobs Erhards (*Jakob Erhardt*) un Maks Rūtenbergs (*Max Ruhtenberg*) [16]. Bija nolemts atjaunot fabrikas darbu 1921. gada rudenī, un bija paveikti priekšdarbi – Francijā tika pasūtītas iekārtas, Amerikā – jēlvielas. 1921. gada 26. maijā notika «Provodņik» akcionāru ģenerālsapulce, kurā vienbalsīgi tika nolemts vistuvākajā nākotnē to atjaunot agrākajā apmērā. Par padomes priekšsēdētāju / ģenerāldirektoru, vienbalsīgi ievēlēja pieredzējušo B. Vitenbergu [17]. 1921. gadā tika apstiprināti arī Statūti [18]. B. Vitenbergs bija ticies ar Latvijas Republikas Ministru prezidentu Kārli Ulmani (1877–1942) [19], kā arī finanšu ministru, RPI absolventu (1897) Ringoldu Kalniņu (1873–1940) [20], un guvis pārliecību, ka valsts ir stabila un droša. Akcionāri no Francijas bija gatavi ieguldīt lielu naudu. Latvijas valdība atbalstīja šādu lēmumu, jo zināja par fabrikas panākumiem pirms kara un, ja to vēl paplašinātu, tad būtu darbs daudziem valsts iedzīvotājiem. Ieguvēji būtu visi. Boriss Vitenbergs gribējis dabūt koncesiju uz «Provodņik» īpašumiem Maskavā, kuru boļševiki bija nacionalizējuši. Tomēr tas viņam nebija izdevies, tāpat izpalika brauciens uz Maskavu [21]. Mašīnas, dažādas iekārtas bija palikušas Krievijā, tāpēc daļa akcionāru 1922. gadā iegādājās Mindela gumijas fabriku un izveidoja akciju sabiedrību «Rīgas gumijas manufaktūra «Kontinents»» [22]. Ilggadējais ģenerāldirektors B. Vitenbergs tajā nedarbojās. «Provodņik» valde atradās Parīzē, un tās mērķis bija gūt peļņu ražojot. Pilnībā atjaunot kādreizējo fabriku nebija iespējams. Akcionāru domas par tās iespējamo darbību Latvijā dalījās, un viņi nedaudz nogaidīja, cerot, ka darbību izdosies atjaunot vismaz daļēji.

Vēlāk administrācija esot satraukusies par jauno muitas tarifu, tāpēc fabrika darbu nesāka [23]. 1924. gadā laikrakstos parādījās ziņa, ka fabriku nodomājuši pārpirkt šveicieši [24]. «Provodņik» akcionāri bija atvēruši jaunu fabriku «Askim» Norvēģijā. Tā dienā esot izgatavojusi 2500 pāru galošu, ražojumi esot bijuši paredzēti Baltijas un citām Eiropas valstīm. Jaundibināto fabriku vadīja agrākais «Provodņik» direktors Ervins Kohs (*Erwin Koch*), kuram ir bijis paredzēts vadošs darbs Rīgā [25]. Bet situācija mainījās, un agrākais gumijas izstrādājumu ražotājs Latvijā darbību šajā jomā neatjaunoja. 1924. gadā sākās likvidācija, tika apzināti akcionāri un viņu ieguldītās naudas summas. Daļa no viņiem dzīvoja Rīgā, daļa – ārzemēs. Akcionāru vidū bija arī Rīgas Politehnikuma / Rīgas Politehniskā institūta bijušie studenti un absolventi [26].

1925. gadā likvidētās fabrikas vietā tika izveidota jauna kokrūpniecības akciju sabiedrība «Provodņik», kas aizņēma tikai daļu no kādreizējā «Provodņik» ēkām un teritorijas. Tās izveidē iesaistījās daļa kādreizējo akcionāru, viņu vidū bijušais ģenerāldirektors B. Vitenbergs, kurš dzīvoja Francijā, bet bieži apmeklēja Rīgā. Zināms, ka fabrikas brīvās telpas izīrēja, piemēram, Padomju Krievijas «Sovtorgflot» linu noliktavai [27]. Ne vienreiz vien ēkās izcēlās ugunsgrēki, kas iznīcināja gan tur esošās iekārtas, izejvielas un produkciju, gan izpostīja ēkas. Lai gan celtnes bija mūra, jau 19. gadsimtā drīz pēc fabrikas atklāšanas notika pirmais ugunsgrēks. Ēkas atradās tuvu cita pie citas, un starp tām neesot bijis brandmūra. Atjaunotajai akciju sabiedrībai ar uzņēmējdarbību neveicās, tā iekļuva parādos, un jau 1934. gada nogalē telpas tika izīrētas, bet 1935. gadā sākās pirms 10 gadiem dibinātās kokrūpniecības akciju sabiedrības «Provodņik» likvidācija [28], kas ilga līdz pat 1940. gadam. Daļu ēku nojauca, tirgojot ķieģeļus, flīzes un citus būvmateriālus, daļu izmantoja citiem mērķiem. Tā 1937. gada janvārī vienā no bijušā «Provodņik» korpusiem tika atklāts slēgtais tenisa laukums [29]. «Provodņik» telpās ir atskanējuši arī šāvieni – 1936. gada maijā vecajos korpusos notika šaušanas sacensības policistiem, aizsargiem un armijas pārstāvjiem [30]. Divstāvu ēkas ar trīsstāvu centrālo daļu Sīmaņa ielā 14/16, kur nenotika ražošana, 1935. gadā tika izīrētas Rīgas pilsētas Izglītības valdei, lai tajās izvietotu Rīgas pilsētas 1. jauktu tautību pamatskolu, 5. vācu pamatskolu, 2. baltkrievu pamatskolu, 6. bibliotēku un 2. rokdarbu darbnīcu [31]. Zināms, ka vēlāk šīs ēkas akciju sabiedrības likvidatori vēlējās pārdot. Pēc Otrā pasaules kara, 1946. gadā, «Provodņik» korpusos, atjaunojot tos, darbu sāka Rīgas elektromašīnbūves rūpnīca. Vairākums 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā celto ēku joprojām ir apskatāmas un tiek izmantotas dažādiem mērķiem, tostarp ražošanai.

Rīgas Politehnikuma / Rīgas Politehniskā institūta absolventi – «Provodņik» darbinieki

Rīgas Politehnikums tika dibināts, lai nodrošinātu Rīgu, kā arī Baltijas guberņas ar inženieriem. Tas sāka darbu 1862. gadā un 1896. gadā tika reorganizēts par Rīgas Politehnisko institūtu. Laikam ritot, tas sagatavoja arvien vairāk dažādu specialitāšu inženierus: arhitektus, inženierus-tehnologus, ķīmiķus, agronomus, tirdzniecības, mašīnbūves, ceļu, tiltu, dzelzceļu speciālistus. 19. gadsimta 80. gados absolventu skaits pārsniedza pussimtu, bet 90. gados tuvojās simtam. Kulmināciju inženieru sagatavošanā augstskola sasniedza 1903./1904. mācību gadā, kad diplomus saņēma 229 jaunie inženieri [32]. Rīgā studēja jaunieši no dažādām cariskās Krievijas guberņām, un pēc studijām viņi atrada darbu gan plašajā Krievijā, gan ārzemēs. Daļa inženieru strādāja dažādos amatos Rīgā, tostarp gumijas, gutaperčas un telegrāfa piederumu fabriku sabiedrībā «Provodņik».

Līdzās ģenerāldirektora amatam, kuru, kā jau minēts, ieņēma Boriss Vitenbergs, kurš nebija studējis Rīgā, fabriku vadīja vēl četri direktori [33]. Šajā augstajā amatā strādājuši Rīgas Politehnikuma Mehānikas (līdz 1896 – Mašīnu inženieru) nodaļas divi absolventi – Arnolds fon Hertvigs (*Arnold von Hertwig*; 1859–1928) un Artūrs Fēgedings (*Artur Voegeding*; 1878–1936). 1887. gada absolvents A. fon Hertvigs fabrikā sāka strādāt 1895. gadā un 1907. gadā kļuva par tās direktoru. Darbu viņš turpināja arī Pirmā pasaules kara laikā Maskavā un Rīgā atgriezās 1919. gadā. Nevēloties tikai baudīt vecumdienas un nevarēdams atrast tīkamu nodarbošanos Rīgā, viņš devās uz Sanktpēterburgu un pārveidoja gumijas fabriku «Треугольник» (trijstūris) atbilstoši jaunākajiem tehnikas sasniegumiem. A. fon Hertviga mūžs noslēdzās Krievijā, apbedīts Rīgā [34].

3. attēls. «Provodņik» tehniskais direktors (1917–1919) inženieris Arturs Fēgedings (ap 1927) [35].

1901. gada absolvents Artūrs Fēgedings vispirms strādāja par mācībspēku savā *Alma mater* (1899–1903), pēc tam – Baltijas vagonu fabrikā

(1903–1917), Pirmā pasaules kara laikā Maskavā viņš kļuva par fabrikas «Provodņik» tehnisko direktoru (1917–1919). Starpkaru laikā A. Fēge- dings strādāja par Vagonu nodaļas vadītāju Latvijas Valsts dzelzceļu darbnīcās (1920–1923), šveiciešu inženiera, RP bijušā asistenta Rūdolfa Heinriha Mantela (*Rudolph Heinrich Mantel*; 1853–1924) privātfirmā (1923–1924), par inženieri AS «Lini» (1924–1926), bet mūža nogalē bija inženieris Rīgas pilsētas ielu dzelzceļā [36].

Ķīmijas tehniskās nodaļas 1884. gada absolvents Karls Hans Ēmans (*Karl Hans Ehmman*; 1859–?) strādāja par fabrikas tehnisko direktoru (1889–1901) un 1901. gadā kļuva par «Provodņik» pārstāvi Sibīrijas pilsētā Tomskā, Krievijā. 1920. gadā padomju iestādes viņu arestēja un ieslodzīja koncentrācijas nometnē [37]. Par viņa tālāko likteni ziņu nav, taču iespējams, ka viņš kā optants 1920. gadā ieradās Igaunijā. K. H. Ēmans pretēji komunistiskās varas ideoloģijai bija ticīgs cilvēks, nebija komunist, aktīvi iesaistījās sabiedriskajā darbā un darbojās vācbaltiešu studentu korporācijā «*Fraternitas Baltica*», kas Rīgas Poli- tehnikumā tika nodibināta 1865. gadā. Šī un citas studentu mūža orga- nizācijas vienoja to biedrus ne tikai kopīgās idejās, atmiņās par studiju gadiem un saietos, bet tām bija nozīmīga loma ekonomikas sfērā – savē- jos iesaistīja dažādu uzņēmumu darbā, tostarp fabrikā «Provodņik». Tieši ar Rīgu saistītajās vācbaltiešu studentu korporācijās bija novēro- jama korporatīvo aprindu saistība ar uzņēmējdarbību. Protams, te sava loma bija arī Rīgas Politehnikumam / Rīgas Politehniskajam institūtam, kur varēja iegūt atbilstošu izglītību [38].

4. attēls. Karls Hans Ēmans. 20. gadsimta sākumā [39].

No studentu korporācijas «*Fraternitas Baltica*» fabrikā «Provodņik» strādāja vēl astoņi RPI sagatavotie diplomētie ķīmiķi. 1882. gada absol- vents Nikolajs Ports (*Nikolai Pohrt*; 1854–?) kļuva par fabrikas darbi- nieku 1899. gadā, 1892. gada absolvents Ervins Broks (*Erwin Brock*; 1864–?) – jau 1892. gadā. Viņš 1908. gadā sāka vadīt fabrikas Lineļlas ražošanas nodaļu. 1899. gada absolvents Hermanis Dzenne (*Hermann Dsenne*; 1869–1937) savu karjeru fabrikā sāka 1904. gadā kā ķīmi- ķis, vēlāk bija nodaļas vadītājs, viņa studiju biedrs Frīdrihs Reinfelds

(*Friedrich Reinfeld*; 1872–?) ķīmiķa amatā nostrādāja trīs gadus – no 1902. gada vasaras līdz 1905. gada novembrim. No 1902. gada septembra līdz 1903. gada augustam viņiem ķīmiķa amatā pievienojās 1903. gada absolvents Volfgangs Vahtsmūts (*Wolfgang Wachtsmuth*; 1876–1964). 1895. gada absolvents Ernsts fon Reisners (*Ernst von Reusner*; 1869–1897) ķīmiķa amatā strādāja neilgi (1896–1897), jo saslima ar tīfu un nomira. 1896. gada absolvents Georgs Bušteds (*Georg Boustedt*; 1867–?) tūdaļ pēc studijām strādāja Kabeļu nodaļā, vēlāk – citās nodaļās, bet 1898. gadā sāka darbu citā fabrikā. Viņa studiju biedrs Džeimss Hākens (*James Haken*; 1864–?) bija strādājis ārpus tagadējās Latvijas teritorijas, bet 1905. gadā ieradās Rīgā un iestājās darbā fabrikā «Provodņik». Lauksaimniecības nodaļas 1899. gada absolvents Edgars fon Pikards (*Edgar von Pickardt*; 1876–1973) fabrikā darbojās neilgi – no 1903. gada novembra līdz 1904. gada septembrim. Bez tam no korporācijas «*Fraternitas Baltica*» nāca vēl daži darbinieki, kas augstskolas diplomu nebija ieguvuši Rīgā. Johannes Hauzens (*Johannes Hausen*; 1864–?), kurš bija studējis mehāniku un laboratorijas kursu tehniskajā mehānikā apguva Drēzdenē pie pazīstamā profesora Karla Ernsta Hartiga (*Karl Ernst Hartig*; 1836–1900) un bija praktizējis kokvilnas ražošanā, 1902. gadā kļuva par «Provodņik» direktora palīgu. 1899. gadā Sarkandaugavas fabrikā savas darba gaitas sāka bijušais Mašīnu inženieru un Inženieru nodaļas students, Mitveidas tehnikuma Saksijā absolvents Teodors Kitels (*Theodor Kittel*; 1862–?) un Hugo Kleinbergs (*Hugo Kleinberg*; 1866–?), kurš bija studējis Lauksaimniecības nodaļā (1886–1892) [40]. Starp citu, H. Kleinbergs 1923. gadā kļuva par iepriekš minētās jaunizveidotās gumijas manufaktūras «Kontinents» tehnisko direktoru.

No otras RP dibinātās (1869) vācbaltiešu studentu korporācijas «*Concordia Rigensis*» nāca jau iepriekš pieminētais A. fon Hertvigs. Par «Provodņik» nodaļu vadītājiem strādājuši šādi korporācijas «*Concordia Rigensis*» biedri: no 1912. līdz 1914. gadam RPI Mehānikas nodaļas 1911. gada absolvents – Ernsts Tīls (*Ernst Thiel*; 1886–?); no 1904. līdz 1914. gadam RP Ķīmijas tehniskās nodaļas 1891. gada absolvents Karls Lēvende (*Karl Loewende*; 1860–?); RPI Ķīmijas nodaļas 1908. gada absolventi: no 1909. līdz 1914. gadam Teodors Gīze (*Theodor Giese*; 1880–1915) un inženieris Voldemārs Ptašnikovs (*Woldemar Ptaschnikow*; Mehānikas nodaļas 1899. gada absolvents Vilhelms Makprangs (*Wilhelm Mackprang*; 1876–?) strādāja inženiera amatā, savukārt kādreizējais students Jūliuss Štrauss (*Julius Strauss*; 1875–?) bija grāmatvedis «Provodņik» filiālē Samarā [41]. Vēl viens korporācijas filistrs, Inženieru nodaļas 1893. gada absolvents un RPI docents (1906–1918) Oskars Hakels (*Oskar Hackel*; 1864–1920) no 1906. gada bija fabrikas tehniskais padomnieks (padomdevējs) [42].

Darbinieku skaitā bijuši arī vēl šādi kādreizējie «politehniķi»: Komer-
cijas nodaļas 1898. gada absolvents Nikolajs (Nota) Ginsburgs (*Nikolai*
(*Nota*) *Ginsburg*; 1873–?) – fabrikas pilnvarotais Pēterburgā (no 1900),
Mehānikas nodaļas 1914. gada absolvents, raķešu konstruktors un astro-
nautikas celmlauzis Frīdrihs Canders (*Friedrich Zander*; 1887–1933);
bijušie studenti: Pāvils Fedotovskis (*Павел Федотовский*; 1886–?) –
korespondents (no 1910), Viljams Heins (*William Hein*; 1854–?) [43]
un Erihs Lange (*Erich Lange*; 1878–?), Nikolajs Benke (*Nikolai Böhne*;
1881– ?), kurš no 1908. gada bija fabrikas grāmatvedis un kontrolieris
Rīgā, Samārā, Taškentā, Pēterburgā [44]. Nodaļas vadītāja (1914–1915)
un tehniskā direktora (1915–1919) amatus pildīja būvinženieris Mak-
similiāns Krastiņš (1883–?), Braunšveigas Tehniskās augstskolas
absolvents (1912), kurš studijas sāka RPI, bet, acīmredzot, 1905. gada
revolūcijas notikumu dēļ uz laiku slēgtajā institūtā neatgriezās un augst-
skolas diplomu ieguva Vācijā [45].

«Provodņik» nodaļas vadītājs Rīgā un Maskavā (1905–1918) bija
Arnolds Šilinskis (*Arnold Schilinsky*; 1878–1927), Ķīmijas nodaļas
1906. gada absolvents, kurš pēc Latvijas Republikas nodibināšanas strā-
dāja par privātskolotāju matematikā, bet mūža nogalē bija Rīgas pilsētas
vācu vidusskolas skolotājs un inspektors (1922–1927) [46].

5. attēls.
Arnolda Šilinska
autobiogrāfija
(ap 1919) [46].

6. attēls. Nikolajs Brinckenhofs (ap 1927). [48].

Zināms, ka Komercijas nodaļas 1908. gada absolvents Nikolajs Brinckenhofs (*Nikolai Brinckenhoff*; 1885–?) tūdaļ pēc RPI absolvēšanas sāka strādāt par grāmatvedi un korespondentu fabrikā «Provodņik». Starpkaru laikā viņš bija arī uzņēmuma direktors [47].

Nobeigums

Fabrika «Provodņik» 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā bija Sarkandaugavas sirds, un bija raksturīgākais uzņēmums šajā Rīgas rajonā. Savas darba gaitas te bija sākuši daudzi latvieši, kas no laukiem iebrauca Rīgā, un inženieri, vismaz trīs desmiti RP / RPI absolventu un bijušo studentu, kuru vidū galvenokārt bija vācbaltieši. Fabrikai Sarkandaugavā bija tikpat liela nozīme kā «Baltijas vagonu fabrikai» Grīziņkalnā. Vēlāk Sarkandaugavā nozīmīga loma bija arī alus darītavai «Aldaris», bet «Provodņik» darbojās daudz plašākā mērogā, nodrošinot ne tikai tagadējās Latvijas, bet visas cariskās Krievijas un daļēji ārzemju patērētāju pieprasījumu pēc dažādām precēm. Fabrikas telpās darbojušies daudzi un dažādi uzņēmumi: 1940. gadā rudenī mehāniskais uzņēmums «Sorobins» [49], Otrā pasaules kara laikā – lidmašīnu remonta darbnīca [50], no 1946. gada – Rīgas elektromašīnbūves rūpnīca (RER), kurā ir strādājuši un joprojām strādā Rīgas Tehniskajā universitātē (līdz 1990 – RPI) absolventi, tostarp viens no raksta autoriem – O. Šapovalovs.

Rīgā augstāko izglītību ieguvušie inženieri devuši nozīmīgu ieguldījumu fabrikas darbībā un attīstībā. Tas atspoguļots arī fabrikas «Provodņik» / Rīgas elektromašīnbūves rūpnīcas muzeja ekspozīcijā.

AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS

- [1] «Prowodnik» company, Riga. Riga [1907], p. 3.
- [2] Zemgalietis V. Latvijas rūpniecības jaunie ceļi. *Zemgales Balss*, 1937, Nr. 60, 4. lpp.
- [3] Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA) 1773. f., 1. apr., 982. l., 13. lp
- [4] «Prowodnik» company, Riga. Riga [1907], p. 4, 13, 20.
- [5] LVVA 1773. f., 2. apr., 9. l., 6. lp.
- [6] Cimmermanis M. Mūsu gumijas rūpniecība. *Ekonomists*, 1929, Nr. 7, 1. lp.
- [7] The Prowodnik Works at Riga. Pieejams: <http://archive.commercialmotor.com/article/24th-september-1908/3/the-prowodnik-works-at-riga> [skatīts: 24.01.2018]
- [8] Shapovalov O. Roman s «Provodnikom». Riga, 2017, s. 8.
- [9] Zemgalietis V. Latvijas rūpniecības jaunie ceļi. *Zemgales Balss*, 1937, Nr. 60, 4. lpp.
- [10] Streiku kustība. *Dzimtenes Vēstnesis*, 1913, Nr. 162, 3. lpp.
- [11] Shapovalov O. Roman s «Provodnikom». Riga, 2017, s. 125.
- [12] Rīgas ziņas. *Balss*, 1906, Nr. 96, 2. lpp.
- [13] Lokales. *Libausche Zeitung*, 1914, Nr. 226, S. 3.
- [14] «Prowodnik» company, Riga. Riga [1907], p. 4.
- [15] Veiss E. A. J. Rīgas Politehniskais institūts 100 gados. *Technikas Apskats*, 1962, Nr. 35, 4. lpp.
- [16] LVVA 1773. f., 1. apr., 3. l., 325. lpp.
- [17] «Provodņika» atjaunošana. *Latvijas Tirgotājs*, 1921, Nr. 5, 6. lpp.
- [18] LVVA 1773. f., 1. apr., 1. l., 1. lp.
- [19] Mūsu rūpniecības atjaunošana. *Valdības Vēstnesis*, 1921, Nr. 119, 2. lpp.
- [20] «Provodnik». *Segodna*, 1921, Nr. 291, 1. lpp.
- [21] Darba dzīve. *Krievijas Cīņa*, 1923, Nr. 77, 4. lpp.
- [22] Latvijas gumijrūpniecība. *Latvijas Tirgotājs*, 1930, Nr. 1/2, 52. lpp.
- [23] «Provodņika» atklāšana atlikta. *Amerikas Atbalss*, 1921, Nr. 43, 2. lpp.
- [24] «Prowodnik» in schweizerischen Händen. *Libausche Zeitung*, 1924, Nr. 266, S. 2.
- [25] Rūpniecība atjaunojas. *Krievijas Cīņa*, 1924, Nr. 26, 3. lpp.
- [26] LVVA 7064. f., 1. apr., 2. l., 12.–13. lp.
- [27] Ķiesners A. Lielais ugunsgrēks Sovtorgflota linu noliktavās – bij. Provodņika fabrikā. *Ugunsdzēsējs*, 1930, Nr. 6, 439. lpp.
- [28] Krievu-franču gumijas, guttaperčas un telegr. pied. fabr. s-ba zem firmas «Provodņiks» likvidācija. *Ekonomists*, 1935, Nr. 22, 873. lpp.
- [29] Jaunas telpas tenisa spēlei. *Jaunākās Ziņas*, 1937, Nr. 19, 3. lpp.
- [30] Labi sasniegumi LSOS pārbaudes sacīkstēs. *Rīts*, 1936, Nr. 144, 4. lpp.
- [31] Gaisa satiksmi Rīga-Liepāja atklās nākamā pavasarī. *Rīts*, 1935, Nr. 204, 1. lpp.

- [32] Festschrift zum fünfzigjährigen Jubiläum des Rigaschen Polytechnischen Instituts, 1862–1912. Riga: W. F. Häcker, 1912, Tab. 1.
- [33] LVVA 1773. f., 1. apr., 982. l., 13. lp.
- [34] Arnold von Hertwig. *Rigasche Rundschau*, 1928, Nr. 50, S. 7.
- [35] LVVA 2996. f., 6. apr., 1612. l., 3. lp.
- [36] Rīgas Politehnikums, 1862.–1919. g. Album Academicum (1912.–1919. g.). Rīga: Latvijas Universitātes Studentu grāmatnīcas izdevums, 1938, 289. lpp.
- [37] Spiski shertv. Pieejams: <http://lists.memo.ru/d38/f85.htm> [skatīts: 21.01.2018].
- [38] Cerūzis, R. Vācu faktors Latvijā (1918.–1939.): politiskie un starpnacionālie aspekti. Promocijas darbs. Rīga: LU Vēstures un filozofijas fakultāte, 2002, 310. lpp.
- [39] Karls Hans Ēmans, 21. gs. sākumā. «Provodņik»/RER muzeja krājums.
- [40] Rosenkranz, M., Stieda, E. (Hrs.). Album der Landsleute der Fraternitas Baltica, 1865–1910. Riga, 1910, S. 60, 68, 69, 83, 84, 91, 94–96, 104, 117, 122, 123.
- [41] Concordia Rigensis: 29.11.1869–29.11.1969 : Festschrift : Chronik, Album, Statistisches. Hamburg: Philisterverband der Concordia Rigensis, 1969, S. 86, 90, 104, 112, 116, 121.
- [42] Album Academicum des Polytechnikums zu Riga, 1862–1912. Riga: Jonck & Poliewsky, 1912, S. 169.
- [43] Neujahr 1908. Rigasche Zeitung, 1908, Nr. 1, S. 8.
- [44] Album Academicum des Polytechnikums zu Riga, 1862–1912. Riga: Jonck & Poliewsky, 1912, S. 322, 497, 512, 567.
- [45] LVVA 1303. f., 3. apr., 19. l., 145. lp.
- [46] LVVA 1632. f., 1. apr., 20784. l.
- [47] LVVA 1773. f., 1. apr., 3. l., 3. lp.
- [48] LVVA 3234. f., 33. apr., 24057. l.
- [49] Var pieteikties traktoru vadītāju kursus. *Cīņa*, 1940, Nr. 104, 10. lpp.
- [50] Elmārs T. Sarkandaugavā. *Cīņa*, 1944, Nr. 66, 2. lpp.

ALĪDA ZIGMUNDE, *Dr. paed.*, has been a Specialist at the Museum of Riga Technical University since 1989. From 2007 to 2015, she was a Senior Researcher. She is currently a Professor at the Institute for Humanities and Head of the Department for Historic Research and Scientific Publications of the RTU Research Centre for Engineering History. Her main academic interests include the history of pedagogy in Europe, the history of the institutions of education and of private schools, and the history of pedagogy of universities, history of engineering sciences and universities.

Address: 1 Kronvalda Boulevard, Riga, LV-1010, Latvia

Phone: +371 298 696 42

E-mail: alida.zigmunde@rtu.lv

OĻEGS ŠAPOVALOVŠ, Dr. sc. ing., graduated from RPI in 1959, directed to work at Riga Electromachine Building Factory (*RER*). Previously he had been the team leader, SKB chief engineer, deputy-chief engineer of *RER*, director of privatization. He received a degree of Candidate of Science in 1968, and the *Dr.sc ing.* degree in 1992. He was a docent at RPI in 1993. Lately he is engaged in the activities of the «Provodnik» / *RER* museum. He has written the book «Roman with «Provodnik»» in 2017.

Fabrikas
«Provodņik»
darbība Rīgā un tās
darbinieki – Rīgas
Politehnikuma /
Rīgas Politehniskā
institūta absolventi

Address: 15 *Hāpsalas* Street 15, Flat 98, Riga, LV-1005, Latvia
Phone: +371 20396320
E-mail: *oleg_shapovalov@inbox.lv*

Alida Zigmunde, Oļegs Šapovalovs

The Activities of Factory «Prowodnik» in Riga and its Employees – Graduates of the Riga Polytechnicum / Riga Polytechnic Institute

The article gives an overview of the activities of rubber, gutta-percha and telegraph factory «Prowodnik» in Riga, founded in 1888. Before the First World War, the factory was one of the four largest rubber factories in the world. During the First World War, in 1915, the factory was evacuated to Moscow, in 1918, it was expropriated. In 1921, the shareholders decided to re-establish «Prowodnik» in its old premises in Riga, but the economic situation had changed. For some years it operated as a woodworking factory (1925–1935), but it never reached the boom it had experienced at the end of the 19th century and at the beginning of the 20th century. At the end of the 1930s the factory was liquidated. The alumni of the Riga Polytechnicum (RP) and Riga Polytechnic Institute (RPI) who had given significant input in its achievements have been identified by the authors of this article.

Keywords. «Prowodnik», Riga Polytechnicum, Riga Polytechnic Institute, alumni in industry.

Алида Зигмунде, Олег Шаповалов

Работа предприятия «Проводник» в Риге и его персонал – выпускники Рижского политехникума / Рижского политехнического института

В статье приводится обзор деятельности созданного в 1888 году в Риге на Саркандаугаве русско-французского совместного предприятия по изготовлению резиновых, гуттаперчевых и телеграфных изделий товарищества «Проводник». До Первой мировой войны оно стало одним из четырех крупнейших в мире резиновых фабрик. В 1915 году фабрику эвакуируют в Москву, в 1918 году национализировали. В 1921 году

2018/2

акционеры решили в Латвии восстановить работу бывшего «Проводника», но ситуация изменилась. Многие годы фабрика проработала как деревообрабатывающее предприятие (1925–1935), но никогда не достигло такого развития, как в конце 19-го, начале 20-го веков. В конце 30-х годов предприятие ликвидировано. Существенный вклад в работу и развитие «Проводника» внесли выпускники Рижского политехнического института, о чем узнали авторы статьи из документов при проведении исследований.

Ключевые слова: «Проводник», Рижский политехникум, Рижский политехнический институт, выпускники на производстве.